

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

STUDY

You have Downloaded, yet Another Great Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

SA EXAM
PAPERS

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2022

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 29.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Xiletelo lexi xa makoreketelo xo va xiletelo eka vakoreketi.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

- Laha mukamberiwa a nga hlamula swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, koreketa nhlamulo yo sungula. (**Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.**)
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithkovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi leswo sungula.
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE swa B na C, koreketa nhlamulo leyo sungula, u tshika leyi landzelaka. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka XIYENGE xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
- Loko mukamberiwa a nyikile tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
- Loko tinhlamulo ti nga nomboriwani hi mfanelo, koreketa ku ya hi xiletelo xa makoreketelo.
- Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi nyike nkutlunya.
- **SWIVUTISO SWA XITSALWANA**
 - Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xi lehile ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani u kanela na vakoreketinkulu. **Tirhisa tirhubiriki ta makambelelo eka XITANDZHAKU XA A na XITANDZHAKU XA B ku kambela switsalwana swa vakamberiwa.**
- **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
 - Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, a nga xupuriwi.
 - Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO na MATITWELO, a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
 - Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/ MAVONELO a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)****PHUROFESA DOKODELA HWE NTSANWISI – MJ Baloyi****SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwisiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 28 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi ra vutshila ku ndhundhuzela mintirho leyinene ya Phurofesa Dokodela HWE Ntsan'wisi loyi a tirheleke rixaka ra Vatsonga-Machangana hi vutshembheki na nkhinkhi no tisa nhluvuko etikweni. Leswi swi tiyisisiwa hi ku tirhisiwa ka ririmi ro fuwa no hlawuleka.

- Eka ntila wa 2 lowu nge: 'Hi vula ngulumelo wa ndlati ya vukorhokeri', mutlhokovetseri u tirhisile xithathelo ku paluxa ndlela leyi mintirho ya Phurofesa Ntsan'wisi yi twakaleke na le tindhawini ta le kule ku fana na mpfumawulo wa ku ba ka ndlati lowu twiwaka hi vanhu votala no tlhela wu twala ekule swinene.
- Mutlhokovetseri u paluxa ndlela leyi Phurofesa a a dyondzekile hayona swi ri karhi swi tika laha a fikeleleke emaninginingini ya dyondzo. Xivuriwa xa 'xikovela i hosi' lexi nga eka ntila wa 5 lowu nge: 'Dyondzo yi kala yi ku xikovela i hosi' xi tirhisiwa eka xiyimo xo endla xilo hi ku vuyelela u kondza u karhala u nga xi fikelelangi.
- Vukorhokeri bya le henhla lebyi Ntsan'wisi a a byi nyika rixaka byi humelerisiwa hi ntila wa 11 lowu nge: 'Hi yena mabulandhlela wa swikolo swa Shilubane na Bokgaga'. Rivitinkatsano 'Mabulandhlela' ri vula musunguri wa swilo leswi tisaka nhluvuko lowu vanhu van'wana a va nga si va na ndlela yo wu humelerisa. Hi marito lawa mutlhokovetseri u kombisa leswaku mhaka ya ku va nhloko ya xikolo yo sungula eka swikolo swa Bokgaga na Shilubane yi vile yin'wana ya migingiriko ya Phurofesa Ntsan'wisi.
- Hi ntila wa 27 lowu nge: 'Hi rihi ririmi leri a a tilumaluma eka rona?' mutlhokovetseri u paluxa hilaha Phurofesa Ntsan'wisi a a kota ku vulavula tindzimi to tala hakona handle ko tikeriwa hi ku tirhisa xivulavulelo xa 'ku tilumaluma', lexi hlamuselaka ku va munhu a tsandzeka ku vulavula kumbe ku hlamula hi mfanelo.
- Mutlhokovetseri u paluxa ku navela ka yena ka leswaku loko vanhu a vo fana na Phurofesa Ntsan'wisi hi ku tinyiketela eka timhaka ta dyondzo, va fana na munhu loyi a nga na torha ra mati, loyi a korhamelaka kunene exihlobyeni ku nwa mati ya kona. Leswi u swi humelerisa hi ku tirhisa xifananiso/xihlambanyiso/xipimanyiso eka ntila wa 51 lowu nge: 'Ingi hi nga va na mano yo arhavela exihlobyeni xaku'.

Nkanelo lowu nga laha henhla wu seketela swinene mhaka ya ku va mutlhokovetseri a tirhisile ririmi ra vutshila eka xitlhokovetselo xa yena ku paluxa hilaha Phurofesa Dokodela HWE Ntsan'wisi a a dyondzekile na hilaha a a rhangela tiko hindlela yo hlawuleka hakona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 06

X&R = 04

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[10]

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

HI LO YINI HINA? – MA Khosa

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi humelerisa xifaniso xa ku tala ka tikereke na ndlela leyi vafundhisi va tirhisaka rito ra Xikwembu hayona ku lava ku tifumisa, ku nga ri ku lava leswaku vanhu va hundzuka.√√ (2)
- 2.2 'Ku twala ntsena ku: 'Ku katekile voko leri nyikaka.'/Ntila wa 23.√ (1)
- 2.3 kanakanisiwa./D.√ (1)
- 2.4 Rito ra 'yila' ri vula ku va xilo xi arisiwa kumbe xi nga pfumeleriwi ku endliwa ku ya hi ndhavuko wa Xintima hikwalaho ka leswi swi nga vaka na switandzhaku swo biha.√ Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku eka masiku lawa swa kala/a swi talangi ku va vafundhisi va fambisa rito ra Xikwembu handle ko lava mali, leswi hambaneke na maendlelo ya vafundhisi va khale lava a va ri fambisa mahala.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)
- 2.5 U vula leswaku vanhu lava a va nge vi van'wana va lava Xikwembu xi va hlawuleke tanihi vanhu va xona lava xi tsakiseke hikokwalaho ka mintirho ya vona leyinene.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 2.6 Ndzi nga vula leswaku u komba ku hela matimba na ku tiyisisa leswaku hakunene Xikwembu a xi nge tsakisiwi hi mintirho ya vanhu lava.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[10]

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)**MIHLOLO A YI DYIWI – KJ Ngobeni**

- 3.1 Xi humelerisa hungu ra vaakatiko lava xanisaka vanhu vo huma eka matiko man'wana hi ku va tekela swa vona va rivala leswaku na vona a va khomiwile kahle loko va ri ematikweni mambe hi nkarhi wa xihlawuhlawu na leswaku na vona a va nge swi lavi ku xanisiwa loko vo ya eka matiko mambe.√√ (2)
- 3.2 'Kambe namuntlha mi tipfala tihlo rin'we.'/Ntila wa 17.√ (1)
- 3.3 hlayisiwa./C.√ (1)
- 3.4 Ku 'nyenyetsa' i ku va xilo xi nga tsakisi, leswi nga vangelaka na munhu leswaku a hlanta.√ Mutlhokovetseri u vula leswaku maendlelo ya vona yo va va nga rhandzi vanhu va matiko man'wana a ya amukeleki.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)
- 3.5 Swi vula leswaku leswi va swi endlaka swa chavisa/chuhisa swinene.√ (1)
- 3.6 Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va hanya na vona hi kurhula handle ko va xanisa.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)**MBILU YA WENA I LWANDLE – MT Mahuntsi**

- 4.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi wanuna loyi a khensaka mintirho leyinene ya nsati wa yena loyi a kotaka ku hanya kahle na vandyangu wa yena hinkwavo. U hetelela hi ku n'wi navelela leswaku loko a ta hundza emisaveni a nghena ematilweni.√√ (2)
- 4.2 'U swi kotisa ku yini ku tiyisela vingi.'/Ntila wa 10.√ (1)
- 4.3 hlamarisiwa./B.√ (1)
- 4.4 'Lwandle' i ndhawu leyi nga na mati yo tala laha minkova hinkwayo yi khulukelaka no helela kona.√ Mutlhokovetseri u kombisa ndlela leyi nsati loyi a kotaka ku amukela swiyimo swo hambanahambana swa le vukatini tanihi lwandle leri rhwaleke swilo swa tinxaka hinkwato.√√ (3)
- 4.5 Leswaku wansati loyi u na mbilu ya kahle swinene.√ (1)
- 4.6 A ndzi ta tsaka no tinyungubyisa swinene√ hikuva a ndzi ta swi tiva leswaku ndzi tswarile n'wana loyi a nga na mahanyelo lamanene lama tsakisaka vanhu vo tala.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO**NDYELO YA SWILOVOLOVO – RK Gum'sani et al.****XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)****U TA NDZI PFUNA HI YINI? – J Ngobeni**

- 5.1 Mutlhokovetseri u byela vahlayi hi murhangeri loyi a a tekela munhu loyi a a tirha ehansi ka yena ehansi kambe a heteleleke a vona nkoka wa yena loko a hlanganile na xiphiko evuton'wini, laha munhu loyi a a tekeriwa ehansi a n'wi pfuneke handle ko n'wi hlayelela milandzu.√√ (2)
- 5.2 'Lava vona a va ri va munene wa gwevani.'/Ntila wa 18.√ (1)
- 5.3 vile na xiphiko./D.√ (1)
- 5.4 Ku 'ahlamula' i ku pfula nomo swinene ku kombisa ku twa vurhongo kumbe ku karhala.√ Mutlhokovetseri u tirhisile rito leri ku hlamusela siku leri murhangeri loyi a tsakelaka ku vulavula na munhu loyi a a n'wi tekela ehansi harona.√√ (3)
- 5.5 Wu hlamusela leswaku vanhu lava a a vona onge va nga n'wi pfuna a nga va tshembi.√ (1)
- 5.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ri kombisa ku tisola na ku hundzuka eka hanyelo ra yena ro tekela van'wana ehansi laha a vonaka ntiyiso wa leswaku munhu un'wana na un'wana u na nkoka.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) [10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Munhu wa mahanyelo lamanene no tirha hi ntiyiso i munhu loyi a ringetaka ku endla leswinene minkarhi hinkwayo hi matlhelo hinkwawo na le tindhawini hinkwato leti a tikumaka a hanya eka tona. Hambiloko a hanya hi mukhuva lowunene va va kona lava nga tsakisiwiki hi mahanyelo na matirhelo ya yena ku fana na leswi humeleleke Chavalala.

- Chavalala a a ri na mahanyelo lamanene no tirha hi ntiyiso kambe a a xanisiwa hi Hlongwane, loyi a a ri murhangeri wa yena na vanghana va yena hikokwalaho ko vondzoka matirhelo lawa ya yena.
- Chavalala a a xixima vatirhikulobye hinkwavo no tlhela a tirha hi matimba swinene ku tlakusa vito ra feme ya PPE.
- Mintirho yo navetisa na vukandziyisi a yi nghena hi matlhelo hinkwawo hikokwalaho ka matirhelo ya yena yo hlawuleka na nyiko yo vitanisa van'wamabindzu vo hambanahambana ku endla vunavetisi na feme ya PPE.
- Chavalala a a rhandziwa swinene hi van'wamabindzu hikokwalaho ka vutlhari bya yena lebyi a byi va pfuna ku antswisa no veka mabindzu ya vona emaninginingini.
- Matirhelo lamanene ya Chavalala ma pfuxile rivengo, mavondzo na mona eka Hlongwane hikuva a a vona onge vito ra Chavalala ri tlakuka no twala ku tlula ra yena.
- Hlongwane a a ri mupfuneti wa mininjhere kutani a ta na tindlela to hambana to hamboloka ku xanisa no kandziyela mintirho ya Chavalala leswaku yi nga vonaki no khensiwa.
- Hlongwane, a a navelela Chavalala swo biha hi ku va a nga lavi leswaku a kuma xitulu xa vuhlanganisinkulu efemeni leyi hikokwalaho ka leswi a a chava leswaku u ta n'wi tekela xitulu xa yena.
- Loko ku humile poso ya vuhlanganisinkulu leyi a yi fanerile yi kumiwa hi Chavalala, Hlongwane u sungurile ku yimayima leswaku a kuma tindlela to n'wi sivela ku kuma poso leyi hi ku byela Brooks leswaku Chavalala a nga fanelangi ku yi kuma hikuva wa ha ri ntsongo.
- Loko Chavalala a n'wi lerile leswaku u ya hlangana na van'wamabindzu eNkowanikowa, Hlongwane u n'wi holoverile a vula leswaku yena a nga n'wi nyikangi mpfumelelo ku ri hi ku a a n'wi nyikile.
- U lumbetile Chavalala loko a yisile swiviko ehofisini ya yena leswaku u n'wi hlevile kutani a n'wi tshembisa leswaku u ta n'wi ba ngopfu a tlhela a n'wi chaja hi *defamation of character*.
- A a tshamela ku hleva Chavalala eka Mukhari na le ka vanghana va yena hi ku vula leswaku loko yena a ha ri mupfuneti wa mininjhere efemeni ya PPE Chavalala a nge pfuki a tlakusiwile.
- Loko va ri ehodela na vaBriggs, Hlongwane u vulavulerile ehenhla hi Xinghezi a vula leswaku Chavalala u ta entirhweni a nwile byalwa kambe loko a vona valungu a a tiendla onge a nga nwi.
- Loko a twile leswaku Chavalala u fanele ku ya e-Europe a ya hlangana na vahlanganisikulobye u hlohloterile Brooks leswaku a nga n'wi pfumeleli hikuva u komile naswona u na marhengwe.

- Loko bodo ya vufambisi yi sindzisile leswaku Chavalala a ya e-Europe, Hlongwane a a fanerile ku n'wi landzela thikithi ra xihahampfhuka eAlfa Agency eTzaneen kambe u arile, a vula leswaku Chavalala a tilandzela hi yexe.
- Loko Chavalala a ri e-Europe Hlongwane na vanghana va yena va yivile cheke efemeni ya PPE ehofisini ya Nyeleti va ya hakela xikweleti xa Chavalala eTzaneen eka OK leswaku huvo ya vufambisi yi ta ehleketa leswaku Chavalala na Nyeleti hi vona va nga yiva cheke tanihileswi Nyeleti a a ri yena mutsari wa ticheke efemeni leyi, leswi a va endlela leswaku loko Chavalala a vuya yena na Nyeleti va ta hlongoriwa entirhweni.
- Loko a vona leswaku ku navela ka yena ko hlongorisa Chavalala a ku humeleli u yile eka n'anga ya yena Xingovenana leswaku yi ta n'wi tiyisa leswaku a nga voniwi nandzu loko a ya ekhoto.
- U yile na le ka ntukulu wa yena Lunga loyi a a ri gqhweta, ku ya n'wi kombela leswaku a ya va yimela ekhoto, yena na vanghana va yena kambe hinkwaswo leswi a swi n'wi pfunangi nchumu.
- Hi ku vona leswaku a nga humeleli eka makungu ya yena u hetelerile a hlangana nhloko, laha a kumiweke hi Nsatimuni ehofisini ya yena a nga ambalangi nchumu. Hinkwaswo leswi hlamuseriweke laha henhla swi tiyisisa leswaku Chavalala a a ri na mahanyelo lamanene no tirha hi ntiyiso kambe u kumekile a xanisiwa hi Hlongwane na vanghana va yena hikwalaho ka mavondzo lawa a va ri na wona ehenhla ka matirhelo ya yena.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 Ekaya ka Chavalala/N'wa-Khosa./Emutini wa Chavalala na N'wa-Khosa.√ A ku ri namixo.√ (2)
- 7.2 Hlongwane u pfurile hofisi ya Nyeleti hi xikelemakhiya loko yena a ha humile na Mukhari kutani a yiva cheke.√√ (2)
- 7.3 hatlisa./B.√ (1)
- 7.4 I wansati wa vutihlamuleri wo kota ku yimela timhaka ta ndyangu wa yena hi mfanelo.√√ (2)
- 7.5 Hileswi a a sungule ku swi vona leswaku Chavalala na Nyeleti va nga va va nga khumbeki eka timhaka ta ku yiviwa ka cheke, kutani swi lava ku kumeka vayivi va ntiyiso.√√ (2)
- 7.6 I ntlimbo wa le handle√ hikuva a va vangeriwile wona hi Hlongwane loyi a yiveke cheke hi xikongomelo xo lava ku va hlongorisa entirhweni leswaku ku ta nghena vanghana va yena.√ (2)
- 7.7 Ndzi nga vula leswaku Navela u rhandza ku teka swiboho a nga ri na vumbhoni byo hetiseka.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 7.8 A a vuya e-Europe.√ A a ya va muyimeri wa feme eka nhlango wa van'wamabindzu va misava hinkwayo./Ku ya dyondza matirhelo ya van'wana van'wamabindzu tanihi muhlanganisi.√ (2)
- 7.9 A a n'wi hembela vunwa hi ku vula leswaku a nga n'wi xiximi no vula leswaku a nga n'wi tivisi loko a endla swilo.√/Ku va a ringeta ku n'wi hlongorisa entirhweni hi ku n'wi yivisa cheke.√/Ku hamba vunwa hi Chavalala eka Brooks.√/U siverile Chavalala ku tlakusiwa a va muhlanganisinkulu.√ (Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 7.10 Hileswi Mukhari, murhangeri wa le *workshop* a a khoma vatirhikulobye kahle na ku va va khoma tinhlangeletano vhiki rin'wana na rin'wana ku languta matirhelo ya vona.√√ (2)
- 7.11 U vula leswaku eka xiyenge xa vona va xaniseka no tirha laha ku nga hava xikongomelo xo antswisa ntirho, ku ngo va ku tlanga ntsena.√ (1)
- 7.12 A a fela ku tlhariha na matirhelo ya yena lamanene, leswi a swi endla Hlongwane a vona onge u ta n'wi tekela xitulu.√√ (2)
- 7.13 A ndzi ta chuha/chava√ naswona a ndzi ta tiyisisa leswaku vanhu va muxaka wolowo ndza va papalata./A ndzi ta mangala mhaka leyi emaphoriseni tanihileswi a va ta ndzi hoxa ekhombyeni.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)

[25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Mhaka ya leswaku hi xitalo vavasati/vamanana va hlangana na mitlhontlho yo tala lomu mindyangwini kambe va tiyisela yi nga tiyisisiwa kahle hi vutomi bya N'wa-Basana.

- N'wa-Basana, nsati wa Mufundhisi Tlhomandloti i mana wa Madambi na Nyiko loyi tanihi wansati a nga hlangana na mitlhontlho yo hlaya evuton'wini kambe a kota ku tiyisela.
- Tanihi nsati wa mufundhisi loyi a a lava ku hetiseka ntsena evuton'wini a a boheka ku hanya vutomi lebyi a byi nga ri bya yena laha a a sindziseka ku pfumelela hinkwaswo leswi nuna wa yena a a swi lava eka vana va vona; hambileswi mavonelo ya yena ya vutomi a ya hambanile na ya nuna wa yena.
- Loko nuna wa yena a vilela hi mahanyelo ya vana va vona Madambi na Nyiko, a a boheka ku tiyisa nuna wa yena hi ku n'wi kombisa leswaku hi swona ku nyekanyeka ka mibya hikuva vana a hi minkarhi hinkwayo va tekelaka mahanyelo hinkwawo ya vatswari va vona, leswi a ku ri mhaka yo tika na le ka yena tanihi mutswari.
- Loko Madambi a aleriwa hi tata wa yena ku teka Soluka, tanihileswi a a ri Muqhoza, N'wa-Basana a a nga yimi na swona kambe u bohekile ku tiyisela a swi amukela hambileswi yena a a n'wi rhandza Soluka naswona a a nga voni ku hoxeka ka swona.
- Ku va Madambi a tinyiketerile ebyalweni a tlhela a nga teki nsati naswona a ku ri mhaka yo vava swinene eka N'wa-Basana tanihi mutswari.
- Ku rhandzana ka Nyiko, xirhandzwa xa muti na N'wa-Mdanisi, yin'wana ya tinoni ta le kerekeni ya yena, leswi endleke leswaku a hluvuriwa nguvu ya vufundhisi ku vile mhaka yo nyumisa swinene na le ka N'wa-Basana kambe a a boheka ku tiyisela.
- Ku lova ka Nyiko hikokwalaho ka ku hluvuriwa nguvu ya vufundhisi swi n'wi vavisile swinene emoyeni, leswi tlheleke swi nyanyisiwa hi rifu ra nuna wa yena loyi a loveke hikokwalaho ko tsandzeka ku tiyisela rifu ra n'wana wa yena.
- Endzhaku ka ku lova ka nuna wa yena, N'wa-Basana u vile na ntlhontlho wo humesiwa endlwini ya kereke, a ya kuma yindlu leyi a va boheka ku hakela. Leswi a ku ri mhaka yo tika kambe u tiyiserile xiyimo lexi.
- Loko Madambi a n'wi lela a n'wi byela leswaku u ya esirheni ra tata wa yena ku ya tshunxa ku tiboha ka yena leswaku a nge n'wi teki Soluka, leswi a a swi kanetana na ntwanano lowu a a wu endlile na tata wa yena N'wa-Basana u bohekile ku n'wi seketela hi ku n'wi nyika swiluva na mati hambileswi a swi kanetana na ku navela ka nuna wa yena.

Leswi nga laha henhla hinkwaswo swi tiyisisa kahle mhaka ya leswaku hi xitalo vavasati/vamanana va hlangana na mitlhontlho yo tala lomu mindyangwini kambe va tiyisela.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

- 9.1 I Madambi,√ a a byela tata wa yena Mufundhisi Tlhomandloti./A a byela tata wa yena.√ (2)
- 9.2 A a ri ekholichi ya N'walungu,√ a a dyondzela vudyondzisi.√ (2)
- 9.3 Madambi u tikeriwile ngopfu evuton'wini hikokwalaho ka leswi tata wa yena a n'wi aleleke ku teka nhwana loyi a a n'wi rhandza, laha a pfumaleke na munhu loyi a ta n'wi pfuna, leswi yelanaka na munhu loyi a velekiweke a ri yexe elwandle a nga ri na laha a nga hundzulukelaka kona ku ya kuma ku pfuneka loko swi nonoha.√√ (2)
- 9.4 vupfa./D.√ (1)
- 9.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku a ndzi fanelangi ku tshembela ngopfu eka vanhu loko ndzi lava ku pfuniwa hikuva swi nga endleka va nga ndzi pfuni.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 9.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona yi ri mhaka ya kahle hikuva swi komba leswaku wa tinyungubyisa hi vuchangana bya yena.√√ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 9.7 A ndzi ta va ndzi humile ndzi n'wi siya ndzi tlhela ndzi ya n'wi mangalela eka huvo ya kereke./A ndzi ta vulavula na yena tanihi mufundhisi wa yena ndzi n'wi komba ku hoxeka na switandzhaku swa leswi a a lava leswaku hi tinghenisa eka swona.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 9.8 Hi le Dube emutini wa ka Maduna./Hi le ka Maduna.√ Ekaya ka vaSoluka.√ (2)
- 9.9 A a yile hi xikongomelo xa ku ya kombela Soluka nhwana wa yena leswaku va tekana.√√ (2)
- 9.10 Loko Madambi a tivisile tata wakwe leswaku u lava ku tekana na Soluka, tata wa yena u n'wi alerile, leswi endleke leswaku a tiboha leswaku a nge teki nsati nakona u sungurile ku nwa byalwa.√√ (2)
- 9.11 I ntlimbo wa le handle√ lowu a vangeriweke wona hi tata wakwe loyi a nga ala leswaku a tekana na Soluka hikokwalaho ka leswi a a ri Muqhoza.√ (2)
- 9.12 Yi yimela ku pfumaleka ka ntshamiseko/kurhula evuton'wini bya yena.√√ (2)
- 9.13 I ku va Mufundhisi Tlhomandloti a nga pfumelangi leswaku a tekiwa hi Madambi.√ (1)
- 9.14 Leswaku a sungula a tivisa vatswari va yena hi rhengu ra yena a nga si ri tiyisisa eka Soluka leswaku a ta tiva loko va n'wi seketela kumbe va nga yimi na swona.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 10 (XITSALWANA)**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Vanhu lava kotaka ku tiyisela mitlhonthlo leyi va hlanganaka na yona va tala ku kuma hakelo leyinene evuton'wini. Ku tiyisela mitlhonthlo swi vula ku tiyisela swiyimo swo tika leswi munhu a hlanganaka na swona evuton'wini, loko hakelo leyinene yi humelerisa ku humelela loku vaka kona eka munhu endzhaku ka ku tiyisela swiyimo swo tika a swi hlula. Leswi swi vile ntiyiso eka vutomi bya Lindiwe na vana va yena.

- Lindiwe u tekanile na Godi laha va katekisiweke hi vana vanharhu ku nga Ganyani, Sorota na Wisani. A va tshamile hi kurhula na ntsako emutini wa vona laha Lindiwe a a swi tiva leswaku Godi hi yena nhloko ya muti naswona a a n'wi xixima swinene.
- Godi u kumile ntirho wa vumininjhere eka GDC eGiyani laha a yengiweke hi Florence Ndlovu loyi a tiviva ngopfu hi ra Mafloza kutani a rhandzana na yena, leswi heriseke ntshamiseko na kurhula endyangwini wa vona.
- Godi u sungurile ku xanisa nsati wa yena Lindiwe na vana hi ku nyanyukisiwa hi rirhandzu leri a a kombiwa rona hi xigangu xa yena Mafloza laha a nga ha hlayisi ndyangwu wa yena hi mfanelo.
- Lindiwe u ringetile ku komba nuna wa yena swihoxo swa yena kambe nuna a nga n'wi yingisangi kufikela laha a nga kala a kombela Sambula, malume wa Godi ku ta n'wi pfuna hi ku ta vulavurisana na Godi ku ololoxa xiphiko lexi kambe Godi a ala ku twa.
- Godi u sukerile nsati na vana a ya tshama na Mafloza eka Siyandhani laha a nga fika a n'wi akela na yindlu yo saseka ku ri hi ku ekaya ka yena a a nga va akelangi.
- Ku suka ka Godi ekaya swi vangile ntshikelelo lowukulu eka vana, ngopfungopfu Wisani loyi swi boheke leswaku a kuma ku pfuniwa hi va *social worker* ku kondza a kota ku amukela xiyimo xa ku famberiwa hi tata wa yena.
- Lindiwe u sungurile ku tikeriwa hi vutomi hi ku siyiwa na muti na vana a ri yexe loko nuna a ha hlayisa Mafloza na vana va yena, loko lava ka yena va sala va xaniseka.
- Lindiwe a a boheka ku vona leswaku vana va dya, va ambala, no va hakelela mali ya tidyondzo ta vona. Leswi hinkwaswo a swi ri mpingu lowu Lindiwe a a fanele a wu rhwala yexe loko nuna wa yena a ha duke na ro.
- Hambiloko munghana wa yena Meriam Mabale a n'wi hlohloterile leswaku a longa a muka, Lindiwe a nga n'wi yingiselangi, u lo tiyisela a tshama emutini wa yena hambiloko swiyimo swi n'wi tikela.
- Vana va Godi va bohekile ku tiyisela ku tikeriwa loku a va hlangana na kona va tiyisa mana wa vona hi ku tinyiketela eka ntirho wa vona wa xikolo, leswi endleke leswaku va humelela. Ganyani u vile munjhiniyere, Sorota a va loyara loko Wisani yena a vile *Social worker*.
- Lindiwe na yena ematshan'weni yo tiputa vusiwana, u yile emahlweni a tihluvukisa a dyondza xikolo a kala a pasela vudokodela. U vuyile a tlakusiwa ku va mukamberi wa swikolo. Yena na vana va yena va kurisile yindlu ya vona yi va xithezi va tlhela va biyelela muti wa vona hi rirhangu, leswi tsandzeke Godi ku swi endla.
- Ku humelela loku ka vana va Lindiwe swi endlile leswaku va n'wi endlile ntlangu ku khensa loko a va kurisile hambileswi tata wa vona a fambile a va siya.

Leswi nga laha henhla hinkwaswo swi tiyisisa kahle mhaka ya leswaku vanhu lava kotaka ku tiyisela mitlhonthlo leyi va hlanganaka na yona evuton'wini va tala ku kuma hakelo leyinene.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 11 (XIMBANGU)**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

- 11.1 Exipotini xa Thirayisa./Ebyalweni./Exipotini.√ (1)
- 11.2 Hileswi Mafloza a a xavile movha a nga n'wi byelangi tanihi nuna wa yena.√√ (2)
- 11.3 tikeriwa./D.√ (1)
- 11.4 A a lahlekeriwile hi mali leyi a nga yi tirhisa ku akela Mafloza yindlu na ku n'wi hlayisa, ku rhandziwa na ku xiximiwa hi yena./A a lahlekeriwile hi mali yo tala.√√ (2)
- 11.5 Hileswi a nga suka a kholerile Lindiwe ngopfu a tlhela a landzula na vana va yena a vula leswaku swi nga endleka va nga ri va yena.√√ (2)
- 11.6 Ku tikeriwa/ku xaniseka loku vavanuna va hlanganaka na kona loko va siya mindyangu ya vona va landzelela swigangu.√√ (2)
- 11.7 Swa ndzi tsakisa.√ A ndzi ta n'wi rivalela leswaku ndzi ta va na kurhula.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)
- 11.8 Ekaya ka Mafloza,√ i Vhelaphi.√ (2)
- 11.9 Godi a a ya kombela ku heleketiwa eka Lindiwe va ya n'wi kombelela rivalelo./A swi kunguhata ndlela leyi a swi ta hlongola Godi hayona.√√ (2)
- 11.10 Eka nkarhi wa sweswi Godi u tiyimiserile ku amukela xitsundzuxo xihi na xihi leswaku a kuma ku pfuneka kasi loko a ha ku sungula ku rhandzana na Mafloza a a nga amukeli ku tsundzuxiwa hi munhu.√√ (2)
- 11.11 A a sukerile nsati na vana va sala va xaniseka hi ku yengiwa hi xigangu xa yena Mafloza.√√ (2)
- 11.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi kumekaka. Xikombiso: Ri nyika dyondzo yo rivalela munhu loko a ku dyoherile handle ka swipimelo.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 11.13 Ndzi nga vula leswaku va endlile kahle hikuva hambileswi a nga va yingiselangiki loko va n'wi tsundzuxa loko a xanisa nsati wa yena a va vangi na xikhomela ehenhla ka swona, va n'wi pfunile hi ku ya va ya n'wi kombelela rivalelo.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

MFUWO WA RIXAKA**XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO, XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA NA XIPHATO XA NDHAVUKO (XITSALWANA)****RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni**

Matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa, ya nyika vutivi byo karhi na ku tshinya mahanyelo yo ka ya nga amukeleki erixakeni. Leswi swi kombisiwa kahle hi ntsheketo wa 'Malebvú ya N'wanghala', xihungwana xa matimu na swikhohlwakhohlwana xa 'Ku tihorisa HIV/AIDS hi vana lavatsongo' na xiphato xa ndhavuko xa 'Nelson Mandela'.

- Eka ntsheketo wa 'Malebvú ya N'wanghala' ku vulavuriwa hi N'wampfundla loyi a nga ala ku cela xihlovo na swiharhi leswin'wana hi nkarhi wa dyandza, a vula leswaku yena u ta nwa mberha kambe a boheka ku ya yiva kunene navusiku loko swiharhi swi etlele. Leswi swi dyondzisa nkoka wo tikatsa eka mitwanano yo pfuna rixaka na leswaku loyi a chavaka ku tirha u tivitanela ku xaniseka.
- Hikokwalaho ka mona lowu a a ri na wona, N'wampfundla u tlhela a hlambela no pfindlusa mati, leswi swi endleke leswaku swiharhi swi hatla swi swi lemuka leswaku a swi yiveriwa kutani swi hlundzuka swinene. Leswi swi dyondzisa ku tiva leswaku va kona vanhu va mona lava hi masiku va lwaka ku onhela van'wana leswinene leswi va nga na swona.
- Swiharhi swi twananile ku khoma muyivi laha swi nga vumba nhwanyana wo xonga swi n'wi tota vurimba swi n'wi veka etlhelo ka mati ya swona.
- N'wampfundla loko a ya nwa mati u vonile nhwanyana loyi wo saseka kutani a lava ku n'wi vulavurisa kambe nhwanyana tanihileswi a ku ri xifaniso a nga n'wi hlamulangi.
- N'wampfundla u bile nhwanyana hi mpama kambe voko ro damarhela. Hi ku nyangatseka u tirhisile swirho swo hambana ku ba wanhwana leswi endleke leswaku a damarhela miri hinkwawo, a phaseka. Leswi swi dyondzisa leswaku munhu a nga fanelangi ku hlundzuka ku tlula mpimo a kala a ba van'wana.
- Loko swiharhi swi fika swi kumile N'wampfundla a damarherile, laha swi nga tsaka swinene ku va swi kumile muyivi wa mati ya swona loyi a titeka onge u tlarihile ngopfu. Leswi swi dyondzisa vanhu leswaku hambu wo tivona onge u tlarihile a swi kahle ku tekela van'wana ehansi hikuva va nga ku hlamarisa.
- Hi ku nyangatseka N'wanghala u tsuvurile malebvú ya yena a veka enyangweni wa nkele kutani loko N'wampfundla a hlometela a vona malebvú ya N'wanghala a chava ku huma, leswi n'wi dlayiseke ndlala. Loko mpfula yi na malebvú ya khulukile ya nghena laha a nga swi vona leswaku a a chava swilo swo ka swi nga hanyi. Leswi swi dyondzisa ku tiva leswaku hambiloko munhu a titeka onge u tlarihile, swi kona swiyimo leswi swi nga n'wi kombisaka leswaku na van'wana va na byona vutlhari byo fana kumbe byo tlula bya yena.
- Swiharhi swi twananile ku dlaya N'wampfundla kambe u komberile ku rhangana a swi cinela a nga si fa leswi a ku ri mano yo lava ku kota ku baleka, leswi nyikaka dyondzo ya leswaku khamba loko vanhu va ri khomile a swi kahle ku ri yingisela hikuva ku nga va ku ri ndlela yo lava ku tiponisa.
- Loko a ri karhi a cina hi endlelo ra misavu, swiharhi swi hlekelerile swi rivala na leswaku N'wampfundla a nga baleka, leswi dyondzisaka leswaku munhu a nga fanelangi ku pfumelela xiyimo lexi a nga eka xona ku n'wi nyanyula ku tlula mpimo hikuva swi nga n'wi onhela.

- Hakunene N'wampfundla u balekile a tsutsuma, laha loko N'wanghala a swi vonisa xisweswo a nga n'wi hlongorisa ku kondza a ya nghena enkeleni. N'wanghala u lavile xiove a n'wi ova kambe loko a haka N'wampfundla, N'wampfundla a n'wi hleka a vula leswaku a nga hakangi yena naswona loko a haka rimitsu N'wampfundla a tikonyisa a vula leswaku wa n'wi vavisa. Leswi swi nyika dyondzo ya leswaku a swi kahle ku tshemba munhu ku tlula mpimo hikuva van'wana va na vunwa.
- Xihungwana xa matimu na swikhohlwakholwana xa 'Ku tihorisa HIV/AIDS hi vana lavatsongo' xi tirhisiwile ku tshinya vavanuna lava va kholwaka leswaku munhu wa xinuna a nga swi kota ku tihorisa vuvabyi lebyi hi ku endla timhaka ta masangu na vana lavatsongo, leswi nga riki ntiyiso.
- Leswi swi tlhela swi dyondzisa no tsundzuxa vatswari ku hlayisa vana va vona na vana lavatsongo va xisati ku tihlayisa, va nga pfumeleri vavanuna va tlanga hi vona hi ku yengiwa hi timali na swin'wana leswi va va tshembisaka swona.
- Xihungwana lexi xi tlhela xi dyondzisa vanhu leswaku loko va lava ku kuma timhaka ta ntiyiso mayelana na vuvabyi bya HIV/AIDS va fanele ku tihlanganisa na va Ndzawulo ya Rihanyu na va mapfhumba ya HIV/AIDS.
- Xiphato xa Nelson Mandela xona xi dyondzisa vahlayi hi matimu ya nkulukumba Nelson Mandela na mintirho ya yena leyinene leyi a yi endleleke rixaka ra Afrika-Dzonga. Swiphato swa muxaka lowu swa pfuna swinene hikuva loko vahlayi va swi hlaya va kuma nhlohlotelo wo xixima varhangeri va vona naswona swi nyika nkucetelo na le ka varhangeri lava ha ri ku kona ku tirha hi matimba na hi ku tshembeka leswaku na vona va ta xiximiwa.

Hinkwaswo leswi hlamuseriweke laha henhla swi tiyisisa/tshikelela mhaka ya leswaku matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa, ya nyika vutivi byo karhi na ku tshinya mahanyelo yo ka ya nga amukeleki erixakeni.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)**'MANTOMBI NA XIKOXA'**

- 13.1 Hileswi a a lahlekeriwile hi nguvu ya yena√ naswona u sarile a famba hi nambu a yi lava.√ (2)
- 13.2 Makwavo wa Mantombi hikokwalaho ko vondzokela makwavo u ticukumetisile nguvu ya yena ematini kutani a famba a yi lava kambe yena u arile ku hlanganya xikhegudyana kutani loko a fika ekaya a kuma leswaku u humile swirhumbana na thyaka ro fana na ra xona.√√ (2)
- 13.3 nandzihisa./D.√ (1)
- 13.4 U lava ku lemukisa vantshwa hi khombo leri nga kona loko munhu a vondzokela van'wana na ku va na mona.√ (1)
- 13.5 Xi tsakisiwile hi ku tiyimisela ka yena ku endla xin'wana na xin'wana leswaku a ta kuma nguvu ya yena.√√ (2)
- 13.6 A ndzi nga ta pfumela hikuva a swi hlayisekangi, na mina ndzi nga tluleriwa hi mavabyi.√√

KUMBE

A ndzi ta pfumela hikuva a ndzi ta va ndzi lava nguvu ya mina.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA (XIMBANGU)**'BULOHO RA KHUJWANA'**

- 13.7 Ri kumeka eka patu ra Tzaneen na Lydenburg.√ (1)
- 13.8 Ri tiveka hi tinghozi ta le magondzweni.√/Ri tiveka hi munhu loyi a tshamelaka ku kombela tilifiti navusiku.√ (1)
- 13.9 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi nga lifiti vanhu vo ka ndzi nga va tivi navusiku hikuva swi na khombo.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 13.10 A ndzi ta chava/chuha.√ (1)

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)**'MAPUNGUBWE'**

- 13.11 Muphati u byela vahlayi hi xintshabyana xa Mapungubwe lexi kumekaka eka xifundzankulu xa Limpopo, u ya emahlweni a va byela hi swilo swa nkoka swo endliwa hi nsuku, koporo, nghilazi na vuhlalu leswi kumekaka eka xintshabyana lexi na leswaku swin'wana swa swona swi hlayisiwile eYunivhesiti ya Pitori.√√ (2)
- 13.12 'Loko swi ta eka ku xaviselana na matiko, na kona a ti vuya.'/Ntila wa 25.√ (1)
- 13.13 Leswaku eMapungubwe ku kumeka matimu ya vumbhoni bya leswaku i vamani lava a va akile endhawini leyi khale.√√ (2)
- 13.14 U hlamusela leswaku hi lembe ra 1932 vanhu va sungurile ku tivanyana/tiva hi ta Mapungubwe.√√ (2)
- 13.15 Ku tala ka swilo swa khale eMapungubwe.√ (1)
- 13.16 I mhaka ya kahle hikuva vanhu hinkwavo lava endzelaka ndhawu leyi va ta tiva hi ta Mapungubwe na leswi a swi endliwa kona.√√ (2)
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) [25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Xivuriso lexi nge 'Ndlopfu a yi fi hi rimbambu rin'we' lexi hlamuselaka leswaku munhu wa matimba a nga heli mbilu hi khombo rin'we, xi tihumelerisa kahle eka vutomi bya Mavhavaza na Matanato lava hlanganeke na swo tala evuton'wini kambe va nga heli matimba.

- Mavhavaza u xanisiwile swinene na ku biwa hi mulungu loyi a a tirha exirhapeni xa yena kambe a nga lan'wangi ntirho ku kondza a a kuma leswi a swi lava, ku nga ku tekisiwa pasi ra laha Afrika-Dzonga.
- Nsati wa yena lowo sungula u fambile na vana va yena hinkwavo kun'we na nhundzu ya le ndlwini hinkwayo kambe a nga helangi matimba, u londzerile Matanato leswaku a famba na yena le ka vona eka Xigalo leswaku a ta kota ku tilavela nsati un'wana ku kondza a pfumela.
- Hambileswi a a onhakeriwile swinene a nga helangi matimba, u tibohile leswaku u lava ku kuma wansati wa le makaya leswaku a ta pfluxa muti wa yena na ku kurisa xivongo xa yena xa ka Makhuvele.
- U tekile Topisa loyi va nga kuma vana swin'we a tlhela a fuwa na tihomu, vutomi bya yena byi tlhela byi xonga ku fana na le kusunguleni.
- Matanato na yena swa muti wa yena a swi onhakile hikokwalaho ka ku va nsati wa yena N'wa-Xirhami a nwa ngopfu byalwa, a nga hlayisi na vana.
- Leswi swi endlile leswaku a tilan'wa, a tinyiketela ebyalweni na le ka vavasati va le Joni.
- U sungurile ku famba switokofela ku ringeta ku tirivarisa swiphiso swa ndyangu wa yena laha a kaleke a lava ku tekana na Rhoda, n'wana wa buti wa yena.
- Hikokwalaho ka ku rhandza ngopfu switokofela u karile a biwa hi swigevenga, swi n'wi tekela mali na swiambalo hinkwaswo.
- Hi ku pfuniwa hi munghana wa yena Mavhavaza loyi a a tshamela ku n'wi kombisa leswaku leswi a a swi hanya a ku nga ri swona, u hetelerile a tlhelela ekaya a ya lulamisa timhaka ta muti wa yena.
- U komberile buti wa yena Xitlhangoma ku n'wi heleketa eka muporofeta Ramudzuli ku ya kombela leswaku a tshikisa N'wa-Xirhami byalwa leswaku timhaka ta ndyangu wa yena ti ta tshamiseka.
- Swa ndyangu wa yena swi tlhelerile ematshan'weni, a tlhela a teka na hlantswana ya N'wa-Xirhami tanihi nsati wa yena wa vumbirhi hikokwalaho ka leswi a nga helangiki matimba hambiloko a hlanganile na ku tikeriwa.

Leswi hinkwaswo swi tiyisisa kahle xivuriso lexi nge: 'Ndlopfu a yi fi hi rimbambu rin'we' hikuva Mavhavaza na Matanato hambiloko va hlanganile na swiyimo swo tika evuton'wini a va helangi matimba kambe va tikarhatile va lwa hi matimba ku kondza timhaka ta vona ti tshamiseka, va tlhela va hanya hi kurhula na ntsako.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 15.1 Ekamareni ra Matanato ehositele ya Jeppe./Ekamareni ra Matanato.√ (1)
- 15.2 I ta ku tshika nsati wa yena N'wa-Xirhami a teka Rhoda.√√ (2)
- 15.3 Mavhavaza a a lava ku ya tilavela wansati wa le makaya loyi a nga ta aka muti na yena.√√ (2)
- 15.4 byalwa./C.√ (1)
- 15.5 I ntlimbo wa le handle√ hikuva u lo vangeriwa hi nsati wa yena N'wa-Xirhami loyi a a teka mali yo hlayisa muti a nwa byalwa a nga hlayisi na vana.√ (2)
- 15.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku hanyisana na ku va na vanghana va kahle swi kahle hikuva u kota ku kuma switsundzuxo na tidyondzo leti nga ku pfunaka evuton'wini.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 15.7 Ndzi nga vula leswaku swi kahle hikuva munhu u fanele ku dyondza ku tiyimela a endla leswi nga ta tsakisa yena, ku nga ri ku tshamela ku tsakisa vanhu van'wana.√

KUMBE

- Ndzi nga vula leswaku a swi kahle hikuva a hi minkarhi hinkwayo ku navela ka munhu ku nga lokunene, hikokwalaho swi kahle ku amukela ku tsundzuxiwa.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 15.8 A ndzi ta tsaka ngopfu√ hikuva loko munhu a tshama na vanhu lavakulu u kota ku dyondza swo tala evuton'wini eka ntokoto lowu vona va veke na wona.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.9 Hileswi a a kumile xitandi xo tshama eka xona na nsati le ka Xigalo.√ (1)
- 15.10 Hileswi Mavhavaza a a tile eAfrika-Dzonga hi ku balekisiwa hi hahani wa yena hikokwalaho ka leswi tata wa yena a a n'wi nyiketile eka tiko ku va a dlayiwa na ku hisiwa hi xikongomelo xo nisa mpfula./Hileswi a va lava ku handza kekekele hi yena le Bileni.√√ (2)
- 15.11 Ya hundzukile ntiyiso hileswi endzhaku ka ku hela ka rirhandzu ra yena na Rhoda a vuyeke ekaya a fika a teka n'wana wa buti/hlantswana ya N'wa-Xirhami ku va nsati wa yena.√√ (2)

- 15.12 Mavhavaza u kotile ku swi vona leswaku Rhoda na Matanato va yelana kutani a konanisa mana wa Rhoda, leswi endleke leswaku swi tiveka leswaku Rhoda i n'wana wa buti wa Matanato.√ (1)
- 15.13 I xisihalari√ hikuva u siverile Matanato ku endla ku rhandza ka yena hi ku va a tshamela ku n'wi tsundzuxa loko a lava ku endla swo huma endleleni.√ (2)
- 15.14 U va lemukisa hi khombo leri nga vaka kona loko va rhandzana na vanhu va nga rhangangi va endla vulavisisi ku kuma vuxokoxoko bya mindyangu ya vona.√√ (2)
- 15.15 Ya humelela hikuva va kona vanhu lava va rhandzaneke na vamakwavo va vona kumbe maxaka ya vona va nga tivani kambe va ya swi kuma endzhaku leswaku i maxaka.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [25]**

XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Xivuriso lexi nge: 'Fuwa hlolwa, u tsema ndleve' xi hlamusela munhu wa xisiwana loyi a fuweke hi munhu un'wana, kambe endzhaku a kuma swa yena, a sungula ku tsan'wa loyi a nga n'wi pfuna. Ntiyiso wa xivuriso lexi wu humelerisiwa hi leswi humeleleke exikarhi ka N'wa-Vusika na Boneka etsalweni leri.

- Boneka a a tshama na kokwana wa yena N'wa-Mzamani ePfalano, va hluphekile va pfumala swakudya na swiambalo, va tlhela va tshama na thyaka, va huma na tiphadi.
- N'wa-Vusika u tekile Boneka a ya tshama na yena emutini wa yena hi xikongomelo xa leswaku a ta n'wi pfuna ku tshama na n'wana wa yena Saleleni loko yena a ya eku rimeni.
- N'wa-Vusika u hlayisile Boneka a n'wi dyondzisa ku hlamba ku kondza a hola tiphadi leti a a ri na tona a tlhela a n'wi xavela na swiambalo.
- Loko Boneka a kurile, N'wa-Vusika u komberile nuna wa yena Xikweni leswaku a n'wi khombisa kutani a pfumela.
- Loko Boneka a huma eku khombeni, Xikweni u n'wi tekile a famba na yena eJoni a vula leswaku u chava leswaku vafana va nga n'wi karhata hikuva wa ha ku khomba.
- Loko va fikile eJoni, Xikweni u gangisile Boneka a vula leswaku u lava ku n'wi endla nsati wa yena, laha loko Boneka a ala a nga n'wi sindzisa a vula leswaku u lo n'wi kurisa a tlhela a n'wi khombisa hi mali ya yena.
- Boneka loko a pfumerile u kuceterile Xikweni leswaku a hlongola vasati va yena N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele a tlhela a byela Xikweni leswaku yena a nga swi tivi na leswaku yena na N'wa-Vusika i maxaka hikwalaho ka yini.
- Xikweni u yile ekaya a fika a hlongola vasati va yena, laha N'wa-Vusika a nga famba a siya vana va yena.
- Boneka u sarile a xanisa vana va N'wa-Vusika hi ku va tirhisa mintirho yo tika, a va kavanyeta eka tidyondzo ta vona, a tlhela a va tsona na mali ya swilaveko swa le xikolweni.
- Loko Xikweni a rhumela swiambalo Boneka u swi tekile a nyika vana va yena hinkwaswo, a tsona vana va N'wa-Vusika.
- Boneka u berile Xikweni riqingho a hembela vana va N'wa-Vusika, Khegu na Khetani a ku a va n'wi xiximi.
- U lwile hi matimba ku hlongola vana va N'wa-Vusika ekaya ka vona hi ku vulavula vunwa a vula leswaku Xikweni u ri loko a vuya a nga va kumi, leswi endleke leswaku Khetani a kala a tshika xikolo a ya tilavela ntirho.
- Loko Khegu a kuma vukati Boneka u yile en'angeni leswaku byi n'wi helela hikwalaho ka leswi a lava ku vile n'wana wa yena Bodzani loyi a kumeke vukati, ku nga ri n'wana wa N'wa-Vusika.
- Ku va a xanisa Khegu na Khetani a ku ri ku twisa N'wa-Vusika ku vava, a rivala leswaku hi yena loyi a n'wi pfuneke loko a hluphekile.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa leswaku loko u pfuna munhu wa xisiwana endzhaku ka nkarhi wa ku tsan'wa hi ku va a kumile swa yena tanihi Boneka loyi a tsan'weke N'wa-Vusika loyi a n'wi pfuneke hi ku n'wi humesa evusiwaneni.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANLANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 17 (XIMBANGU)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 17.1 U vula Khetani√ na Khegu.√ (2)
- 17.2 I R5,00√ yo ya tekisa pasi.√ (2)
- 17.3 tatana wa yena Xikweni./D.√ (1)
- 17.4 Ya kombisa leswaku wa swi vona leswaku leswi mana wa yena a swi endlaka swo nyika yena mali ya rendzo ro ya eManyeleti a tsona Khetani na Khegu a swi kahle.√√ (2)
- 17.5 Ya vile xikhovolelo hileswi a vulaka leswaku a hi yena a nga te N'wa-Vusika a famba, ku ri hi ku hi yena a nga kucetela Xikweni leswaku a hlongola N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele leswaku ku ta sala yena ntsena.√√ (2)
- 17.6 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tshika ku va xanisa hikuva siku rin'wana u ta lava ku pfuniwa hi vona.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 17.7 Boneka na vana va yena a va hlongoriwile endlwini leyi a a yi xavile eBushbuckridge hikwalaho ka ku va a nga hakeli kutani va famba va kombela ndhawu yo tshama eka yona.√√ (2)
- 17.8 A hlundzukisiwile hileswi ku nga yena a nga endla leswaku nuna wa yena Xikweni a n'wi hlongola evukatini a tlhela a sala a xanisa vana va yena.√√ (2)
- 17.9 Loko a vulavula na yena eka n'wangulano lowu a a titsongahata a pfanga no n'wi vula sesi hikuva a a xavelela ku amukeriwa endlwini kasi loko a ha tshama na yena ePhafula a vulavula na yena hi ku n'wi khahla na ku n'wi tekela ehansi.√√ (2)
- 17.10 Swi kombisa leswaku i munhu wo xixima vanhu hambu a nga va tivi.√ (1)
- 17.11 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva u lo tivangela hi ku tshika ku hakela yindlu va kala va n'wi hlongola, a pfumala na ndhawu yo tshama.√ (2)
- 17.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku a ndzi fanelangi ku kholela vanhu hikuva siku leri ndzi nga ta tshuka ndzi kombela ku pfuniwa hi vona a va nga pfumeli loko va tsundzuka leswi ndzi nga va kholerisa xiswona.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 17.13 Ndzi vona ku ri mhaka ya kahle hikuva na yena a a ri mhani wa yena tanihileswi a a ri nsati wa tata wa yena.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka) (1)
- 17.14 A ndzi ta nyuma swinene√ hikuva a ku ta va ku ri mina loyi a a endleke xihoxo xo va xanisa endzhaku kaloko vona va ndzi endlerile tintswalo.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 18 (XITSALWANA)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: I MHANGU KU TILAVELA**

Ku va Bayizani/Pieter/Ma-Pieter Magwaza a sungurile vugangu na ku hanya vutomi bya vuxisi swi n'wi onherile hikuva hi swona swi endleke leswaku a lahlekeriwa hi hinkwaswo leswi a a ri na swona a tlhela a xaniseka na ku tikeriwa hi vutomi.

- Bayizani Magwaza a a tekanile na Valerie laha va akeke muti eGiyani, va titshamela hi kurhula na ntsako.
- Timhaka ti sungurile ku cinca loko Bayizani a a sungurile ku rhandzana na Ella Mabasa wa le ka Malamulele, laha Bayizani a a ri nhloko ya xikolo kona.
- Bayizani u sungurile ku ka a nga ha tshembeki eka nsati wa yena Valerie, leswi sunguleke ku kavanyeta na ku heta ntshamiseko, kurhula na ntsako endyangwini wa vona.
- A a tshamela ku muka ekaya namixo minkarhi hinkwayo, laha a a fika a xisa Valerie hi ku vula leswaku lexi n'wi hlweriseke ku vuya ekaya hi nkarhi i mhaka ya movha lowu a wu tshamela ku n'wi karhata, leswi a swi nga ri ntiyiso hikuva a a va a ri na xigangu xa yena Ella.
- Hikokwalaho ka rirhandzu, Valerie a a tshemba mavunwa hinkwawo ya nuna wakwe no tlhela a n'wi twela vusiwana kutani a n'wi rivalela vutomi byi ya emahlweni.
- Bayizani a a tshama na Ella exipotweni xa ka Betty laha a a n'wi xavela byalwa, va tiphina.
- Ella na munghana wa yena Betty va karile va n'wi vula leswaku wa dyisa hi ku n'wi vula 'Big Fish', 'Jack pot', na man'wana mavito lama a va n'wi vitana hi wona.
- Betty, n'wini wa xipoto, a a nyika Bayizani na Ella ndhawu yo etlela minkarhi hinkwayo loko va yile exipotweni xa yena.
- Siku rin'wana loko Bayizani a nga vuyangi ekaya, a yile eka vaElla, Valerie u fambile a n'wi lava ku kondza a ya n'wi kuma, leswi endleke leswaku ku va na nyimpi leyikulu ku kondza Ella a kala a lamuleriwa hi Bayizani.
- Valerie u ringetile ku tiyisela vutomi lebyi nuna wa yena a a hanya byona kambe ku fikile laha a tsandzekeke.
- U mangarile mahanyelo lawa ya nuna wa yena eka majisitarata, laha Bayizani a dyiweke hi nandzu kutani majisitarata a ku u fanele a tekeriwa yindlu, movha wa BMW na leswaku a hlayisa vana hambiloko a ta va a nga ha tshami na vona.
- Movha tanihileswi a wa ha ri wuntshwa u byeriwile leswaku u fanele ku wu hakelela wu ri karhi wu tshama na Valerie.
- Leswi swi endlile leswaku Ella a n'wi jikela, a n'wi hlongola no vula leswaku a nge swi koti ku hlayisa wanuna yena a nga ha tirhi nchumu.
- Bayizani u ringetile ku ya tshama na makwavo wa yena James kambe Amanda, nsati wa James na yena a nga n'wi amukeli.
- U tlhelerile ekaya a ya tisola eka Valerie loyi a nga ala ku n'wi rivalela.

Leswi hinkwaswo swi tiyisisa kahle leswaku ku va Bayizani a endlile timhaka ta vugangu na ku xisa nsati wa yena hi swona leswi n'wi onheleke no n'wi vangela ku xaniseka.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 19 (XIMBANGU)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NLANGU: 'KASI RONA HI RIHI?'**

- 19.1 *Agricultural Economics.*√ (1)
- 19.2 Va hlamarisiwile hileswi phepha leri va nga phakiwa rona a ku nga ri rona leri vona va nga ri xava eka vayisa va le Polokwane.√√ (2)
- 19.3 dokodela./D.√ (1)
- 19.4 Hileswi mudyondzisi Nkuna/Baleni a a tshamela ku n'wi vutisa swivutiso loko a ri eku dyondziseni naswona Mafada a a tiva leswaku hambu a nga dyondzangi yena u ta xava phepha ra xikambelo.√√ (2)
- 19.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi fanele ku tikarhata eka ntirho wa mina wa xikolo hi ku hlaya tibuku ndzi tshika ku tshembela eka ku tipasisa hi vuxisi.√√ (2)
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.)
- 19.6 Yi lemukisa vadyondzi hi khombo na vubihi byo xava maphepha ya xikambelo.√√ (2)
- 19.7 Ndzi vona swi nga fanelangi hikuva Mafada u lo xava hi yexe maphepha ya xikambelo, a nga sindzisiwangi hi munhu.√ (2)

KUMBE

- Ndzi vona swi fanerile hikuva Jele hi yena a nga hlanganisa Mafada na vanhu va vuxisi, hikwalaho a a fanerile a byarhisiwa vutihlamuleri.√ (1)
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)
- 19.8 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a hlaya tibuku a tshika ku xava maphepha ya xikambelo hikuva a swi nge n'wi pfuni nchumu handle ka ku n'wi onhela vumundzuku.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lawa ya twisisekaka.)

NLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO

- 19.9 Evhengeleni ra Score./EScore *Supermarket.*/Evhengeleni./Ehofisini ya mininjhere.√ (1)
- 19.10 U yivile tihuku tinharhu a ti tumbeta endzeni ka pureme ya n'wana.√√ (2)
(Hambiloko mukamberiwa a nga boxangi nhlayo ya tihuku leti yiviweke u kuma timaraka ti helerile.)
- 19.11 U hlamarisiwile hi ku va manana Baloyi a ri yena va nga tshama va n'wi khoma a yivile swirhangiso.√ (1)

- 19.12 U yivile R20,00 ya Happy loko a ha ri exikolweni.√
U akile yindlu hi switirhisiwa swo yiviwa eka Cashbuild.√
Loko a ri Turf a ba xijumbana.√
A a koperisa vadyondzi va yena eKheto.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 19.13 I munhu wo delela.√/Wo yiva.√/ Wo ka a nga tshembekangi.√/Wa vunwa.√
(Timhaka timbirhi ntsena.) (2)
- 19.14 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva u lo tivangela yena n'wini hi ku rhandza ku
kuma swilo handle ko swi tirhela kumbe ku swi xava.√ (2)
- 19.15 A ndzi ta nyuma/vaviseka emoyeni/khunguvanyeka√ hikuva mudyondzisi wa
mina i munhu loyi ndzi langutaka eka yena leswaku a ndzi komba ndlela.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [25]**

XIVUTISO XA 20 (XITSALWANA)**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Evuton'wini bya masiku hinkwawo wa kumeka n'wana wo tswariwa a ri yexe eka vatswari va yena loyi a onhakaka no va na mahanyelo yo hamboloka lama tlhelaka ma xanisa vatswari va yena. Leswi swi kombisiwa kahle hi Fumani loyi a a ri n'wana a ri yexe eka vatswari va yena kambe a va na mahanyelo yo ka ya nga tsakisi.

- Gezani Munene a a ri mufundhisi elokhixini ra Baralonga laha ndyangu wa yena a wu xiximiwa swinene hikokwalaho ka leswi a va ri vakreste va xiviri.
- Yena na nsati wa yena Talenta a va katekisiwile hi n'wana un'we wa jaha ku nga Fumani, loyi a a ri na mahanyelo yo biha swinene lawa a ma vavisa vatswari va yena.
- Fumani a a xanisa vadyondzisi na vadyondzikulobye hikokwalaho ka hanyelo ra yena ro dzaha timbangi exikolweni, leswi a swi nga fambelani na leswi vatswari va yena a va swi languterile eka n'wana wa vona wa tuva.
- A a tshamela ku gangisa Xiluva etlilasini hambileswi a a swi tiva leswaku u rhandzana na Jimmy.
- Loko Jimmy a n'wi vutisile hi timhaka to tshamela ku gangisa Xiluva, Fumani u longile mukwana a ya na wona exikolweni hi xikongomelo xo lava ku n'wi tlhava hi wona.
- Fumani u tshembisile ku rharhambula Xiluva hi mukwana endzhaku kaloko a n'wi gegile hi nkarhi wa dyondzo ya Xinghezi hi ku va a vurile leswaku munhu u fanerile ku susa khwiri loko o va a onhiwile hi ku va a pfinyiwile hi munhu loyi a dzaheke mbangi.
- Endzhaku kaloko Xiluva a mangarile eka nhloko ya xikolo Fumani u sechiwile hi mudyondzisi Kanama kutani a kumiwa a ri na mukwana na mbangi, leswi endleke leswaku ku vitaniwa vatswari va yena exikolweni, leswi va khomiseke tingana.
- Fumani u yivile mali yo ringana R500.00 ebajini ra tata wa yena a ya nyika Xiluva leswaku a hakela riendzodyondzo leswaku a ta n'wi rhandza.
- U rhandzanile na Xiluva a tlhela a n'wi rhamba leswaku a n'wi endzela eka vona loko vatswari va yena va yile empfuxelweni wa kereke eRustenburg, laha Xiluva a kumekeke a lovile hi siku leri landzelaka ekamareni ra Fumani.
- Fumani u khomiwile a ya pfaleriwa ekhotsweni laha a humesiweke hi beyili kutani loko a fika ekaya a tisunga. Vatswari va yena loko va pfuka namixo va kumile a lovile.

Leswi nga laha henhla swi seketela ntiyiso wa leswaku evuton'wini bya masiku hinkwawo wa kumeka n'wana wo tswariwa a ri yexe eka vatswari va yena loyi a onhakaka no va na mahanyelo yo hamboloka lama tlhelaka ma xanisa vatswari va yena.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 21: XIMBANGU**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

- 21.1 I mhaka ya leswaku Fumani a a gangisa Xiluva.√ A a yi byeriwile hi Vonani.√ (2)
- 21.2 Vonani u hlohloterile Jimmy leswaku a nga pfumeli ku tekeriwa Xiluva hi Fumani, leswi yelanaka na ku va Dikeledi a hlohloterile Xiluva leswaku a nga pfumeli ku rhandzana na Fumani.√√ (2)
- 21.3 ba./C.√ (1)
- 21.4 Ma na nkucetelo wa leswaku Jimmy a ta hlundzuka a lwela nhwana wa yena.√√ (2)
- 21.5 Leswaku a a ri munhu wo rhandza munghana wa yena Jimmy swinene no tiyimisela ku endla xin'wana na xin'wana ku n'wi pfuna.√√ (2)
- 21.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku timhaka ta vugangu exikolweni a hi letinene hikuva ti vanga madzolongi.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 21.7 A yi nga ri ntiyiso hikuva Dikeledi a a vanga Fumani swinene naswona hi yena loyi a a n'wi hlongola loko a ta edesikeni ra vona lero a a nga ta yima na yona mhaka leyi.√√
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)
- 21.8 Hi le ka Hon'wana ekaya ka vaXiluva./Hi le kaya ka vaXiluva./Hi le mutini wa Khatisa.√ (1)
- 21.9 Fumani a a navela leswaku Xiluva a hatla a amukela xikombelo xa yena xa rirhandzu.√√ (2)
- 21.10 Xiluva u pfumelerile Fumani ku nghena endlwini ya ka vona handle ka swipimelo kambe a alela Jimmy a vula leswaku a nga xiximi muti wa ka vona hi ku vona leswaku a ku na wanuna.√√ (2)
- 21.11 I ntlimbo wa le handle√ lowu a vangeriweke wona hi Fumani hi ku va a n'wi tekerile murhandziwa wa yena Xiluva.√ (2)
- 21.12 I Vonani√ hikuva hi yena a a vona no twa timhaka ta vanhu hinkwato kutani a famba a ti hangalasa.√ (2)
- 21.13 A ndzi ta khunguvanyeka swinene√ hikuva a ndzi ta ehleketa leswaku ku na swin'wana leswi a ndzi tumbetelaka swona, leswi a nga laveki ndzi swi tiva kumbe ku swi vona√. A ndzi to amukela ndzi tifambela hi mbilu leyi tshovekeke.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80

XITANDZHAKU XA A: XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	5–6	4	3	2	0–1
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketero na matwisiselo ya xitshuriwa.	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhonthlha yo hambanahambana; lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xithokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe a hi hinkwawo lawa ya seketeriweke hi mfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xithokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.
TIMARAKA TA 6					
XIVUMBEKO NA RIRIMI	4	3	2	1	0–1
Xivumbeko, nkholuko na maandlalalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana.	-Xivumbeko xa nkhaqato -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Nkholukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansi swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.
TIMARAKA TA 4					

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.

XITANDZHAKU XA B: XIYENGE XA B NA C: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA MATSALWA - NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15. Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontha yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hindlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hindlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mahlamuselelo matsongo ya nhlokomhaka; a ku na swiyenge leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo titsongo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke. -Matwisiselo matsongo ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Matwisiselo matsongo swinene ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBEKO NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkholuko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkholukelano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkholukelano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleko wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkholukelano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.